

BEVARING AF LANDHUSE

I V E J L E

FORORD

Byrådet vil med denne vejledning gerne være med til at skabe en debat om, hvordan vi bevarer og restaurerer vores landhuse.

Som en del af kommunens arkitekturpolitik arbejder byrådet på at skabe en smukkere kommune inden for mange temaer. Det gælder høj arkitektonisk kvalitet i nybyggeriet, smukkere erhvervsområder, spændende boligområder, og forbedring af det visuelle miljø i gader og centre med nye belægninger, træer, bænke og lignende byudstyr.

Det åbne land og vores landsbyer er meget synlige overalt i kommunen, og det er derfor vigtigt, at både bygningen og landskabet har store kvaliteter. Vejledningen vil forhåbentlig skærpe interessen for landhusene, både når det gælder gamle bevaringsværdige landhuse og nyere landbrugsbygninger. Det er individuelt, hvilke ønsker den enkelte ejer har til sin bolig på landet, og vejledningen skal give inspiration til, hvordan landhuset kan fungere som ramme for fremtidige boligønsker eller andre formål.

Vejledningen sætter fokus på kulturarven i vores landområder og giver nogle gode råd om, hvordan husene kan bygges om eller bygges til uden at det oprindelige arkitektoniske udtryk forsvinder. På den måde kan vi fastholde de bevaringsværdige huse.

Vejledningen omtaler ikke egentlige produktionslandbrug, hvor der mere er tale om store erhvervsbygninger, og hvordan de kan indpasses mest nænsomt i landskabet.

Smukke og indbydende forhold er ejerens visitkort. En smuk bygning, en flot allé som adgang, gode opholdsarealer, en velplejet beplantning og kvalitet i belægninger giver indtryk af, at huset har en ejer, der er bevidst om at værne om det gamle eller være med til at skabe det nye, så det enkelte hus er med til at øge den samlede attraktion i landskabet eller landsbyen.

Det er byrådets håb, at vores landhuse kan fremtidssikres i en positiv dialog mellem ejere, rådgivere og kommunen, så vi kan bevare kvaliteterne endnu bedre end i dag.

Vejle Byråd, oktober 2004

INDLEDNING

Denne vejledning skal ses som en hjælp og inspiration til alle, som ejer et landhus. Vejledningen giver retningslinier og inspiration til bevarende vedligeholdelse og om- eller tilbygning. Hæftet fremhæver bevaringsværdier og særlige forhold, som du bør være opmærksom på i arbejdet med disse gamle bygninger, men skal ikke ses som en facitliste. Ved om- eller tilbygning er det altid nødvendigt at søge professionel rådgivning. Retningslinierne i hæftet er suppleret af billeder af eksisterende gode løsninger i kommunen, som kan inspi-

rere, når du selv skal i gang med et projekt. At bo i et gammelt bevaringsværdigt landhus er en stor glæde, fordi husene er smukke og ligger i natur-skønne omgivelser. Men det er også forpligtende, fordi bygningerne er en del af vores fælles kulturarv. Mange af bygningerne rummer smukke detaljer, men nogle er forfaldne eller skæmmet af tidligere reparationer eller tilføjelser. Med denne vejledning håber vi på at give husejerne et værktøj til at arbejde mere nænsomt med husene i fremtiden. Ved vedligeholdelse anbefales det, at man

arbejder i husets ånd i materialer og farver, som underordner sig husets oprindelige udseende. Fælles for de bygninger, som vejledningen tager udgangspunkt i er, at de er bygget i en helt anderledes tid end den, vi lever i i dag. Det kan derfor være nødvendigt at bygge om eller bygge til for at tilpasse et hus vores nutidige behov for lys, plads eller lignende. Disse tilføjelser og ombygninger bør tage udgangspunkt i det eksisterende hus og udføres med respekt for det, men behøver ikke at være en efterligning af en gammel stil eller bygge-

måde. Man kan sagtens skabe interessant arkitektur med respekt for det eksisterende, i en nutidig stil. Det er ikke kun bygningernes enkeltdele, som tag, døre m.v., der er interessante og karakteristiske for landhusene. Det er også deres placering i landskabet, ankomsten til dem og bygningernes indbyrdes placering. En smuk gammel allé eller et bøgetræ på gårdspladsen er vigtige for indtrykket af huset. Bagerst i hæftet er der en historisk gennemgang af landhusets udvikling fra 1100 og frem til i dag. Der

er også en liste over bøger og hjemmesider, der giver gode råd om tilbygninger og vedligeholdelse. Husk dog at du ved større indgreb altid bør kontakte en arkitekt. For inspiration kan du også se i Vejle Kommuneatlas, hvor huse fra før 1940 har fået en bevaringsværdi, og der er gode råd til forbedringer. Vejle Byhistoriske Arkiv & Stadsarkiv kan i mange tilfælde hjælpe med historiske fotos og oplysninger om gamle huse. Du er også altid velkommen til at kontakte Teknisk Forvaltning for råd og vejledning.

Forside: Knabberupvej 60

- 1 Engumvej 99
- 2 Aldebertsminde, Aldebertsmindevej 45 - smuk ankomst gennem port
- 3 Øster Snedevej 15 - detalje
- 4 Engumvej 99 - staldvindue

ANKOMST

Ankomsten til et hus eller en gård er vigtig for oplevelsen af huset.

Der er flere elementer, som spiller ind på, hvordan man opfatter ankomsten og husets helhed. For eksempel alléer, beplantning, anlæggets ensartethed og belægning. Jo mere velplejede disse elementer er, jo smukkere bliver indtrykket af huset, også for folk på afstand, som kommer kørende eller gående forbi.

ALLÉEN

Et meget brugt element ved de større gårdeanlæg er alléen. Især hvis gården ligger langt fra hovedvejen, er alléen et smukt træk i landskabet og ikke mindst en smuk måde at lede folk ned til bygningerne. I dag er alléerne smukke med store, gamle træer, men det har de naturligvis ikke altid været. Da de i sin tid blev anlagt, må

det have været med stor tålmodighed, da det tager mange år før en allé ser ud, som den er tiltænkt.

I dag sker det af og til, at enkelte træer i alléerne går ud. I sådanne tilfælde bør du tænke ligeså langsigtet, som man gjorde da alléen blev etableret, og plante nye træer.

Du bør naturligvis plante træer af samme sort som de eksisterende. På denne måde sikrer du alléen i fremtiden.

4

4

1 Horsensvej 264A - ankomsten er smuk og velholdt.

2 Vardevej 254 - det lille landhus ligger lavt i terrænet omgivet af bakker, træer og buske

3 Mejsling Skovvej 28 - den velplejede have ligger foran gården

4 Vardevej 263 - alléen fører ned til gården. Et træ er dødt, men er blevet genplantet med et træ af samme sort

5 Aldebertsmindevej 6 - træer og blomster i gårdrummet skaber et smukt miljø blandt de velholdte bygninger

6 Øster Snedevej 15 - hele det harmoniske anlæg er blevet restaureret. Gårdrummet er indrettet med træer og bænke og udgør sammen med den originale pikstensbelægning et indbydende opholdssted

3

Ved gårdanlæg, som består af flere bygninger, er det vigtigt at skabe sammenhæng og harmoni imellem bygningerne, og du må arbejde på, at de alle er velholdte. Har du et smukt velholdt stuehus, vil det skæmmes, hvis de omkringliggende længer er forfaldne. Rummet

imellem bygningerne er vigtigt for anlægget. Derfor kan man ikke bare fjerne en længe, som bidrager til at afgrænse gårdrummet. Heller ikke selvom bygningen ikke er af nogen nævneværdig bevaringsværdi. Hvis en sådan bygning fjernes, skal man opføre en ny bygning i samme dimensioner til at indgå i anlægget.

7 Øster Snedevej 15 - gårdrummet set fra porten

8 Øster Snedevej 15 - planter og belægning medvirker til gårdrummets helhed

9 Horsensvej 264 - belægning og beplantning skaber stemning i gårdrummet

Ofte er der som en del af husets anlæg belægning rundt om huset eller i gårdrummet. Belægningen kan være i brosten eller i piksten, eventuelt nedlagt i et mønster. Belægningerne er, ligesom bygningerne, bevaringsværdige, da de medvirker til at give et smukt helhedsindtryk af huset eller anlægget.

Hvis man ikke har været opmærksom på belægningens kvaliteter igennem tiden, vil den i mange tilfælde være blevet skjult under sand, jord eller ukrudt. Det kan derfor være en god idé at undersøge arealet rundt om huset for at se, om der gemmer sig en gammel brolægning, som kan frilægges og igen indgå i en smuk sammenhæng med huset. Hvis du ikke finder en

belægning kan det anbefales, at du anlægger en ny, som kan bidrage til et smukt helhedspræget anlæg. Piksten eller brosten passer bedst i den landlige sammenhæng. Du kan eventuelt sprede perlegrus som en midlertidig løsning. Chaussesten kan ikke anbefales, da de passer bedre ind i en bymæssig sammenhæng. Du bør ikke benytte betonfliser eller støbte belægninger.

FACADER

Facaden er det første, man ser, når man kommer til en bygning, og er derfor vigtig for opfattelsen af bygningen. Det gælder både hovedhuset og produktionsbygninger. Hovedhuse vil ofte have en større repræsentativ funktion end produktionsbygningerne og har derfor flere detaljer som gesimser og andre udsmykninger. Det er vigtigt at bevare bygningernes oprindelige karakter. Selvom man arbejder mod et helhedspræget udtryk i ejendommen, kan bygningerne godt bære at bevare en forskellighed i detaljering. Hvis bygnin-

gerne er velholdte, vil forskelligheden i bygningerne ligefrem give en ekstra dimension til forståelsen af anlæggets historie.

Der er forskel på, hvordan man skal vedligeholde sin bygning. Alt efter den oprindelige tanke, og den nuværende tilstand, kan det være, at murværket blot skal renses for igen at fremstå smukt, eller måske er det så medtaget, at det er nødvendigt at pudse det for at bevare det.

Hver gang man istandsætter en bygning, må man tage udgangspunkt i den enkelte bygning og dennes tilstand.

BINDINGSVÆRK

Vedligeholdelse af ældre bindingsværksbygninger kræver, at man sætter sig godt ind i bygningens konstruktion og undersøger træets tilstand. Man kan spare mange penge, og samtidig bevare bygningens oprindelige udtryk ved kun at udskifte det træ, som er rådent. Udskiftning af

træ bør ske med samme træsort.

Tavl kan være meget medtaget, men kan nedtages og renses, hvorefter teglstenene kan genbruges.

Når man reparerer bygningen, er det vigtigt samtidig at fjerne årsagen til skaderne.

Man bør overfladebehandle på samme måde, som bygningen oprindeligt har været. Dog kan nogle

huse være blevet overkalket, og i samme omgang have fået fjernet bjælkeender m.v. og have fået større vinduer. I et sådant tilfælde er det ikke muligt at genskabe husets oprindelige karakter.

Tømmer behandles med linolie-maling eller emulsionsmaling.

Tavl står enten i blank mur eller kalkes med ren kalkmørtel eller hydraulisk mørtel.

1 Bjerreager 58 - sort bindingsværk med hvidt opstregt bindingsværk i blank mur

2 Aldebertsmindevej 6 - sort bindingsværk med hvidkalkede tavler

3 Bagsnoge 1 - brunt bindingsværk

4 Bjerreager 58 - ladebygningen i grundmur er nyere end hovedhuset, men bygningerne er velholdte og udgør sammen en harmonisk helhed

FARVE

Når det gælder farvevalg, er det vigtigt at se på husets oprindelige farve eller på de farver der er meget benyttet på egnen.

Du bør undgå stærke modfarver, som ikke er tilpasset husets oprindelige arkitektoniske udtryk. Typiske farver for huse på landet er rød, okkergul eller hvid.

5

6

7

8

GRUNDMUR

Man bør ikke overfladebehandle et hus i blank mur, som er tænkt til at skulle vise murværket. Det er især vigtigt, hvis det gælder huse med mønstermurværk, interessante forbandter eller fugninger.

Hvis murværket er blevet trist og snavset at se på, kan man afrense det, men man bør altid gøre det under vejledning af en fagmand, da nogle metoder efterlader murværket i endnu dårligere stand end før afrensningen.

Mange huse er pudset med kalkmørtel. Når pudsen repareres, er det vigtigt at

gøre det med samme materiale for at opnå en ensartet overflade.

Er der tidligere udført reparationer i eksempelvis cementmørtel, bør reparationerne udbedres med kalkmørtel, før man kalker igen.

Man skal altid bevare interessante arkitektoniske elementer som gesimsbånd, liséner og andre dekorationer.

Vælger du at male huset, er det vigtigt at bruge en malingstype, som tillader murværket at ånde. Det kan være kalkfarve, silikatmaling, eller linoliemaling. Du kan også vælge et tyndt kalkmørtellag, eller en kalkvandslasering, hvis ikke du ønsker en dækkende behandling.

9

10

11

5 Jennumvej 126 - kampestenslade

6 Vardevej 254 - landhus i sort bindingsværk

7 Overgårdsvej 6A - kalket murværk med fint profileret fuge

8 Stubdrupvej 79 - sildebensmurværk

9 Overgårdsvej 6A - dekoreret hjørnelisén og gesims

10 Overgårdsvej 6A - muret, profileret sokkel

11 Mejsling Skovvej 28 - grundmur på kampestens sokkel

12 Stubdrupvej 79 - sildebensmuret gavl med kvadermurede hjørneliséner

13 Øster Snedevej 15 - grundmuret hus. Murværket er for nylig blevet renset

14 Horsensvej 264 - pudset, muret stuehus med hvidkalkede dekorationer

12

13

14

7

TAG

Taget er meget betydningsfuldt for en bygning, og for måden man oplever den i omgivelserne. Den oprindelige tagform og det oprindelige tagmateriale bør bevares, da det udgør en vigtig del af en bygnings arkitektoniske udtryk.

Et nyt tag i den forkerte dimension kan ændre hele husets form og karakter, og kan skjule smukke bevaringsværdige dekorationer som gesimsbånd eller stolpeender.

1

2

SKORSTENE

Skorstenen er et vigtigt bygningselement, som også er tænkt ind i bygningernes arkitektoniske udtryk.

Tidligere var skorstene et statussymbol, og der ligger derfor en stor kulturhistorisk betydning i skorstene.

Derfor bør de originale skorstene bevares, også selvom de ikke længere er i brug.

3

4

DIMENSION OG MATERIALE

Hvis taget må udskiftes, bør man som hovedregel ikke ændre på dimensioner og materiale. Hvis man alligevel ønsker ændringer, bør det ske i samråd med en arkitekt, så det arkitektoniske udtryk ikke forringes ved ændringerne.

Stråtag, tegltag og skifer er de mest anvendte materialer på stuehuse.

På produktionsbygninger er der ofte anvendt pandeplader. Man bør ikke benytte bølgeeternit.

- 1 Vindingvej 88 - nytækt lade
- 2 Aldebertsmindevej 45 - hovedhuset med de to symmetriske placerede skorstene
- 3 Øster Snedevej 15 - til trods for de nye ovenlysvinduer har man bevaret den gamle skorsten
- 4 Bjerreager 58 - muret skorsten på stråtag

Originale kviste skal bevares, da de er vigtige for husets samlede udtryk.

Ønsker du at udnytte et hidtil uudnyttet loftareal, kan det anbefales, at du udelukkende laver rum i gavlene og isætter vinduer som i resten af huset.

Tilføjes der kviste, skal du være opmærksom på, at det skal gøres med stor respekt for det eksisterende hus.

rende hus.

Du må underordne dig husets dimensionering, så kvisten eller kvistene ikke bliver for små eller store, ligesom du må underordne dig facadens opbygning. Er husets facade eksempelvis symmetrisk opbygget, vil det gøre huset uharmonisk, hvis du placerer en kvist asymmetrisk på taget.

Det er også meget vigtigt at være opmærksom på, at kvistens flunker ikke bliver for brede, da det vil få kvisten til at virke tung.

5 Ny kvist med smalle flunker, som diskret tilpasser sig huset

6 Ny kvist i en meget klodset udformning. Flunkerne er meget brede, og kvisten virker massiv og tung

7 Horsensvej 264 - ladebygning med mange kviste

8 Horsensvej 264 - traditionel sadeltagskvist

9 Vindingvej 88 - kvist

10 Vilstrupvej 386 - kvist

11 Øster Snedevej 15 - ovenlysvinduerne er opdelt, så de ikke virker som huller i taget

5

6

7

8

9

10

11

Ovenlysvinduer passer sjældent til arkitekturen på landet, og derfor foretrækkes kviste i langt de fleste tilfælde.

Hvis man tilføjer ovenlys, vil det i ofte være bedre med flere små vinduer end ét stort. Man bør ikke lave ovenlysvinduer på et hus med stråtag.

VINDUER

De oprindelige vinduer i et hus skal bevares, da de understreger bygningens karakter, og tilsvarende vinduer er svære at få lavet i dag.

Hvis det ikke er muligt at bevare vinduerne, bør de nye vinduer tilpasses de gamle mest muligt mht. fag, rammer og sprosser. De gamle vinduer med enkelt glas har som regel smalle sprosser.

Ved udskiftning med termovinduer vil man få langt kraftigere dimensioner på rammer og sprosser. Derfor bør man overveje dobbelte rammer eller forsatsvinduer, så man kan bevare facadens udtryk.

I stuehuse er der trævinduer, mens der i produktionsbygninger oftest er jern, eller i sjældne tilfælde blyvinduer.

Originale træ og støbe-

jernsvinduer er ofte smukt profileret og giver et smukt, blødt lysindfald med mange skygger. Denne kvalitet går tabt, hvis man udskifter vinduerne med nye vinduer med mere kantede profiler.

Plasticvinduer bør helt undgås, da de både i lysindfald og facade vil virke fremmede og dominerende. Dimensionerne på plasticvinduernes rammer og sprosser er meget kraftigere end på træ og støbejernsvinduer. Desuden de har ikke samme detaljerede bearbejdning.

Man bør respektere, at stuehuse og produktionsbygninger har forskelligartede funktioner og derfor forskellige vinduestyper. Dette giver blot aflæselighed i anlægget og en interessant oplevelse af gårdrummet.

- 1 Petersmindevej 128 - nye og gamle vinduer side om side. Forskellen er minimal
- 2 Knabberupvej 60 - smukt, gammelt, kittet vindue
- 3 Engumvej 99 - nyt vindue med brede sprosser, men i det rigtige format med rundbue

11

12

- 4 Stubdrupvej 98 - rundbuet støbejernsvindue i en hvidkalket lade
- 5 Overgårdsvej 4 - rundbuet støbejernsvindue
- 6 Mejsling Skovvej 28 - smalt jernvindue. Murværket omkring vinduet er blevet repareret, men vinduet er bevaret
- 7 Horsensvej 264 - fint lille rødmalet jernvindue med dekoration
- 8 Julius Jepsens Vej 4 - rundbuet jernvindue
- 9 Horsensvej 264 - rødmalet jernvindue med dekoration
- 10 Mejsling skovvej 28 - lille jernvindue i kamppestenslade
- 11-12 Øster Snedevej 15 - i forbindelse med restaureringen har man tilført gården mange nye vinduer. Vinduerne er af forskellige typer i nutidigt design

4

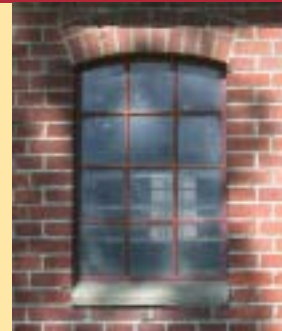
5

6

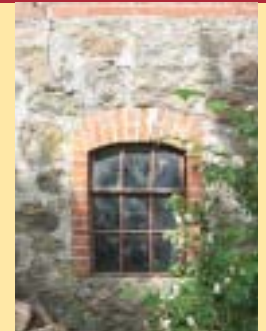
7

8

9

10

1 Knabberupvej 60 - smukt indgangsparti, med rundbue og 1900-tals dør

2 Horsensvej 264A - lisénmarkeret indgangsparti med trekantsfronon, og velbevaret fyldingsdør

3 Bjerreager 58 - symmetrisk længe med to døre

4 Stubdrupvej 98 - hvidkalket stald og lade med blå træporte og dør

5 Vardevej 254 - ny dør, som er tilpasset de originale vinduer i form og farve

INDGANGSPARTIER, DØRE & PORTE

Hovedhusene er oftest én homogen bygning, med indgangspartiet placeret i den ene side eller symmetrisk midt for gårdfacaden.

Indgangspartiet kan på større anlæg være pyntet af

liséner eller trekantfronon eller være fremhævet af en frontispice.

Hvor de originale hoveddøre er bevaret, ser man enkle revledøre eller smukt udskårne fyldingsdøre.

De originale døre bør vedli-

geholdes og bevares. Hvor det ikke er muligt at bevare den originale dør, bør den nye dør nærme sig den gamle dørs arkitektoniske udtryk mest muligt.

Porten fungerer som produktionsbygningens ind-

gangsparti og bør ligesom hoveddøre vedligeholdes og bevares. Kan det ikke lade sig gøre at bevare de originale døre og porte, bør nye udformes og placeres med respekt for den gamle facade.

2

TIL- OG OMBYGNING

Det kan være nødvendigt at ombygge, eller bygge til gamle bygninger eller anlæg for at tilpasse dem vores nutidige behov. Tilbygningerne kan for eksempel være altaner, vindfang eller nye produktionsbygninger. Fælles for disse tilbygninger er, at de skal tilpasses de oprindelige bygninger med respekt.

Bygningerne skal i materialer og proportioner underordne sig bygningens oprin-

delige udtryk og de kvaliteter, som bygningen har. Tilbygningen må ikke komme til at dominere den eksisterende. Det betyder ikke, at man nødvendigvis skal bygge i en gammeldags stil. Man kan også bygge i en nutidig stil, som med respekt for det eksisterende tilføjer bygningen en ny arkitektonisk dimension.

Tilbygninger bør altid udføres i samarbejde med fagfolk.

2 1 Vardevej 232 - landbrugsbygningen er blevet ændret til beboelse, og man har i den forbindelse muret den pilastermarkerede port til

2 Vardevej 254 - altanen er en udmærket tilføjelse til det lille bindingsværkshus. Den lette konstruktion gør, at den ikke virker dominerende i sammenhængen

3 Øster Snedevej 15 - den nye garage er bygget i materialer, som passer godt til resten af anlægget

4 Øster Snedevej 15 - der er tilføjet vinduer over døren, og døren er blevet malet sort. Nye tiltag som ikke ændrer væsentligt på det originale

5 Øster Snedevej 15 - bag ladeporten er der lavet nye indgangspartier i en nutidig stil. Det nye materiale står i smuk kontrast til de originale materialer

3

4

5

RETNINGSLINIER FOR OMBYGNING

ANKOMST

- Døde træer i alléer genplantes med træer af samme sort.
- Alle bygninger i et gårdanlæg bør vedligeholdes.
- Rumskabende bygninger bør bevares / genopføres.
- Brosten og pikstensbelægninger bør blotlægges og bevares.
- Chaussesten, betonfliser og støbte belægninger bør ikke bruges.

2

3

4

FACADE

- Bevar karakteristiske bygningsdetaljer og bemalinger.
- Farver vælges efter oprindelige farver, eller efter egnens byggeskik.
- Husk at årsagsbehandle for at undgå nye skader.
Bindingsværk:
 - Udskift kun skadet materiale.
 - Træ udskiftes med træ af samme sort.
- Træet bør males med linoliemaling eller emulsionsmaling.
- Tjære og plastikmaling bør ikke anvendes.
- Tavl kalkes med kalkmørtel eller hydraulisk kalk.
Grundmur:
 - Huse i blank mur bør ikke kalkes eller males.
 - Brug kalk, silikatmaling eller linoliemaling.
 - Vælg nænsomme metoder til afrensning af murværk.

1 Øster Snedevej 15 - hele gården er blevet restaureret, og viser mange eksempler på, at nutidig arkitektur og materialer kan give arkitekturen i et gammelt hus en ekstra dimension. Her ses den ene gavl, som gennembrydes af et nyt rum i zink og glas

2 Overgårdsvej 6A - en gammel dør er blevet muret til, men man har muret med den samme profilerede fuger som det oprindelige murværk (billedet er taget før kalkning)

3 Aldebartsmindevej 6 - de gamle vinduer er små og døren er skæv, men begge dele er velfungerende og godt vedligeholdt. Sliddet klæder bygningen, og der er ingen grund til at skifte disse ting ud

TAG

- Den oprindelige tagform bør bevares.
- Det oprindelige tagmateriale bør bevares.
- Udhæng bør ikke skjule gesimser, stolpeender, knægte eller lignende.
- Bølgeeternit bør ikke anvendes.
- Oprindelige skorstene bør bevares.
- Originale kviste bør bevares.
- Begræns udnyttelsen af tagetager til gavlene, for at undgå kviste.
- Hvor kviste er nødvendige tilpasses de husets materialer og proportioner.
- Ovenlysvinduer frarådes, særligt i stråtag.

VINDUER

- Oprindelige vinduer bør bevares.
- Nye vinduer bør tilpasses de oprindelige m.h.t. fag, sprosser og rammer.
- Nye vinduer bør udføres i samme materiale som de oprindelige.
- Plasticvinduer bør undgås.
- Man bør ikke ændre vindueshullernes oprindelige størrelse.

TILBYGNING DØRE

- Oprindelige døre og porte bør istandsættes og bevares.
- Nye døre og porte bør udformes som de oprindelige i stil og materialer.
- Tilbygninger tilpasses det eksisterende hus med respekt for husets materialer, proportioner og detaljer.

5 4 Vardevej 263 - smukt vedligeholdt bindingsværkshovedhus

5 Bommerhavevej 50 - nye fint tilpassede kviste

6 Vardevej 254 - en ny længe er blevet bygget til huset, men i en stil som passer godt til resten af huset. Man har videreført stråtaget, og i gavlen ses en nyfortolkning af gammel byggestil med det store glasparti med sprossede ruder

LANDHUSETS HISTORIE OG BYGGESKIK

I det følgende afsnit kan du læse om landhusenes historie i Vejle og omegn. Landhusenes placering kan opdeles i to typer: den fritliggende gård i landskabet, og huset i landsbyen. Byggeskikken vil sige den karakteristiske byggemåde hvad angår placering, form og materiale, inden for en egn eller landsdel. Byggeskikken er underlagt den teknologiske udvikling af byggeteknik og materialer og ændrer sig derfor gennem tiden.

1100-1770 LANDSBYEN

Landsbyen var den dominerende bebyggelsesform på Vejle-egnen fra 1100 og frem til 1786.

De fleste landsbyer var anlagt som fortebyer, som har navn efter den fælles »forte«, hvilket var en central plads eller en sø, som husene var placeret omkring.

Alle bygninger i landsbyen lå omgivet af hustofte, som var et jordareal med køkkenhave og frugthave. Uden om

hustofterne lå der fællesarealer til dyrkning. Afgrænsningen af arealerne var ofte bestemt af landskabet i form af et vandløb, en række træer, en bakke eller lignende.

Gårdene i landsbyerne havde udviklet sig fra længehusene, som indeholdt alle funktioner, til en struktur som byggede på vikingetidens toftgårdsanlæg. De bestod af et centralt beboelseshus omgivet af enkelt-

liggende stalde. Husene var stadig rene trækonstruktioner.

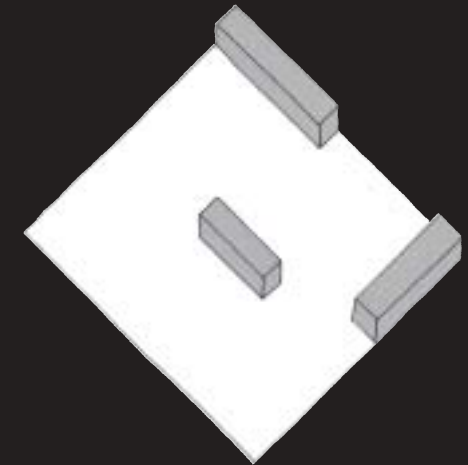
I 1500-tallet var der ifølge optegnelser 124 gårde i landsbyerne i Vejle. I 1500-1600-tallet ændredes gårdstrukturen af ressourcebesparende årsager, hvilket både kom til syne i materiale og struktur. Med hensyn til materiale betød det, at man gik over til bindingsværkskonstruktioner, som

krævede mindre træ end bulhusene. Bindingsværkshusene på Vejle-egnen er oftest bygget i eg, da det på opførelsestidspunktet var den hyppigst forekomne træsort. Træet er solidt dimensioneret og bindingsværket godt udført. Tavlene imellem træet var udført i lerklining og var altid kalkede for at beskytte dem imod udvaskning. I dag findes der kun få bevarede eksempler på ler-

klinede tavler, da lerklining ikke var et særlig holdbart materiale.

Senere afløste tørrede sten lerklining i tavlene. Og det varede ikke længe, før brændte sten begyndte at afløse de tørrede. Det skete i første omgang i de udvendige tavler, men senere også indvendigt. Tavler i brændte sten behøver ikke nogen overfladebehandling, men var alligevel ofte pudsede.

Det tidlige længehus var én langstrakt bygning som både indeholdt beboelse, stald og lade

Toftgårdsanlægget betød af et centralt placeret stuehus omgivet af enkeltliggende stalde

1 Knabberupvej 60 - smukt anlæg med hovedhus og stald fra 1777

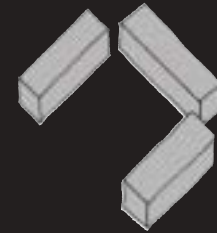
2 Højløkkevej 29 - velbevaret landhus fra 1727

Særligt i stenbrændningens tidligste tid, hvor man ofte brændte stenene i private teglovne, hvilket resulterede i uensartede sten. På Vejle-egnen ser man en stor farverigdom i bindingsværkshusene. Tavlkalkes røde eller gule, gerne med en hvid randfuge mod bindingsværket. Bindingsværket er sort, brunt eller grønt. Samtidig med den kon-

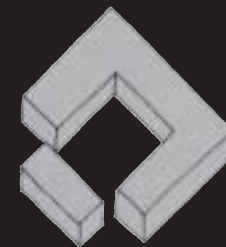
struktive udvikling begyndte man at sammenbygge længerne. Herved opstod det 3-4 længede anlæg, som vi kender i dag, med sammenbyggede produktionsbygninger og fritliggende stuehus. Ved at sammenbygge længerne, frigjorde man materiale som i stedet kunne bruges til at give bygningerne en større husdybde. Det var nødvendigt, især i lade og stald,

da produktionen hele tiden øgedes. Sadeltaget med en hældning på 45-50 grader er langt mest dominerende i Danmark. I Jylland er det, på grund af vinden, mest udbredt med afvalmede gavle. På Vejle-egnen ser man især halvvalmede gavle, men der er også nogle få eksempler på helvalmede gavle. Indtil begyndelsen af 1900-

tallet var det mest almindeligt at lægge stråtag, da strå var det lettest tilgængelige tækkemateriale. Man brugte generelt de materialer, som var let tilgængelige. På Vejle-egnen er det karakteristisk, at man brugte rugalm til mønningen. Flere steder på egnen ser man brugen af kragetræer, som er kløvede egetræsstykker sammenholdt to og to anbragt over mønningen.

Efterhånden rykkede man bygningerne tættere sammen

Udviklingen af det sammenbyggede anlæg havde en ressourcebesparende gevinst. Det materiale som man nu ikke behøvede til gavlene, kunne istedet udnyttes til at bygge med en øget husdybde

- 1 Sælde - Sælde er en af de ældste landsbyer i Vejle. I dag kan man stadig fornemme landsystemningen
- 2 Bjerreager 58 - bindingsværkshus med kragetræer på mønningen

1770-1850 UDSKIFTNINGEN

I slutningen af 1700-tallet gennemførte man flere landboreformer, som sammen med stavnsbåndets ophævelse i 1788 førte til udskiftningen.

Udskiftningen betød, at man i hele Danmark flyttede gårdene ud fra landsbyerne. Fra at have haft sin jord placeret op til tyve forskellige steder i landsbyens jordbrugsfællesskab, fik hver enkel gård nu hele sin jord samlet.

Ved udskiftningen, hvor der i Vejle var cirka 165 gårde, ændredes selve bebyggelsesstrukturen, da mange gårde blev flyttet fra landsbyerne og ud i det åbne land.

Nogle af gårdene blev ganske enkelt nedtaget i landsbyen, for derefter at blive genopført i det åbne land efter udskiftningen.

Denne udvikling gjorde, at mange af de mindre landsbyer helt opløstes.

I Vejle var der dog mange landsbyer som blev stjerne- eller blokudskiftet, hvilket tillod gårdene at blive i landsbyen. Denne udskiftning er stadig synlig i landskabet i dag.

Overgangen fra bindingsværk til grundmur skete i Danmark over en periode på cirka to hundrede år fra midten af 1600-tallet.

Ændringen kom sydfra, og skete da nogle egne efterhånden var fattige på tømmer, men til gengæld havde en lerrig jord.

Det grundmurede stuehus er ofte opført på et fundament af store marksten. Mange steder vedblev man at opføre hele udlænger i marksten.

Murene er i skiftende for-

bandt, og af og til ser man smukke eksempler på mønstermurværk, eksempelvis sildebensforbandt og dekorative elementer som gesimser, liséner m.m. De fleste af disse huse er hvidkalkede. De senklassicistiske stuehuse opført i starten af 1800-tallet er symmetriske, hvidkalkede, med midterstillede indgangspartier fremhævet af pilastre, liséner, hjørneliséner og kronet af trekantfrontoner.

De større huse kan have trefags frontispicer, som dog oftest er tilføjet cirka 1910-1930.

Typisk er de enkelte længer opført i forskellige tider, materialer og byggeskik. Oftest er hovedhuset da i grundmur, og produktionsbygningerne i bindingsværk, marksten eller tilhuggede kampesten.

1

3

2

4

- 1 Koldingvej 360 - en gård i landskabet
- 2 Vardevej 254 - bindingsværkshus fra 1800
- 3 Skolebakken 31 - gården er skjult bag lægivende træer og buske
- 4 Mejsling Skovvej 28 - kampestenslade fra 1907

1840-1950 VILLASTIL PÅ LANDET

Udskiftningen, som stort set var gennemført i 1840, betød at mange landsbyer blev mere eller mindre opløst. Men ikke alle huse og gårde flyttede ud fra landsbyerne under udskiftningen. De tilbageblevne kan vi stadig se i landsbyerne i dag. Det er enten hele gårde eller gadehuse af længehustypen. De virker ofte en anelse forskudt fra de nyere huses regulære placering, da den sammenhæng de tidligere indgik i, ikke længere eksisterer.

Jernbanens indtog i Vejle i 1868 fik betydning for byggeriet på egnen. I første omgang betød jernbanen øget handel. Derved op-

stod nye muligheder og behov i byggeriet. Tendenserne udefra kom hurtigere til Vejle, og der blev lettere adgang til materialer og byggemåder fra andre egne.

Bygningerne blev stadig bredere for at rumme den øgede kornproduktion og det øgede husdyrhold.

For at få bedre udnyttelse af udlængernes loftsrum begyndte man at bygge med høj trempel. Trempelhæng de tidligere indgik i, ikke længere eksisterer.

Landbyggeriet blev stadig mere inspireret af byens huse, og hovedhusene på

landet kom i højere og højere grad til at ligne byens villaer. Man begyndte at opføre husene i blank mur, og man søgte lysere rum gennem større vinduer.

De murede rødstenshuse rummer mange smukke detaljer i murværket i form af gesimser, stik, m.v.

Nogle huse blev bygget i historicistisk stil med renæssanceinspirerede kamtakkede eller vælske gavle. Andre er bygget i schweizerstil, med brede tagudhæng som hvilede på udskårne træknægte.

Tegl, skifer og herefter også pandeplader vandt frem som tagbeklædning, til dels

af brandhensyn.

I 1915 dannedes Landsforeningen for Bedre Byggeskik, som med idealtegninger og tegningshjælp arbejdede for huse af større arkitektonisk kvalitet.

Byggestilen var inspireret af nyklassicismen. Husene er enkle, symmetriske, og har halvvalmede tage med røde vingetegl. For at få statslån til byggeriet skulle man følge landsforeningens tegninger, og huset skulle opføres af lokale håndværkere. Derfor ses en stor ensartethed i disse huse.

Man kan finde flere eksempler på huse i bedre byggeskikstil på Vejle-egnen.

1 Bredballe Byvej 23D - landhuset ligger i dag mellem nye parcelhuse

2 Jennumvej 130 - stuehus fra 1925 med kvist i schweizerstil

3 Engumvej 99 - stråtzekt lade fra 1877

4 Horsensvej 264 - lade med høj træbeklædt trempel

5 Petersmindevej 56 - stuehus fra 1930 i bedre byggeskik stil

1950-I DAG

Fra 1950 til i dag har det danske samfund ændret sig meget. Industrialiseringen har medført, at landbrugene er koncentreret på færre men større anlæg, hvilket betyder, at der ikke opføres særlig mange nye gårdanlæg. Når der opføres nyt, er det især produktionsbygninger.

Det betyder samtidig, at mange af de bevaringsværdige gårde har mistet deres funktion, og at de i værste fald står tomme. Til gengæld er der inden for

de seneste år blevet større interesse og bevidsthed om bevaring af de gamle gårdanlæg.

Der tænkes alternativt, og mange steder arbejder man på at omdanne gamle gårdanlæg til at rumme anderledes funktioner som museer, ungdomsboliger og lignende.

Der er også opmærksomhed på og konkurrencer om, hvordan man kan bygge nye funktionelle produktionsbygninger af høj arkitektonisk kvalitet.

2

- 1 Øster Snedevej 15 - gården er opført i 1915, men er for nylig blevet ombygget og indrettet til diverse erhverv
- 2 Hover Kirkevej 27 - en ny bygning er blevet opført for at efterkomme de nye behov
- 3 Juelsmindevej 308 - en ny landbrugsbygning er blevet bygget til det restaurerede anlæg
- 4 Vardevej 263 - et diskret skilt fortæller, at der bag døren drives erhverv i den smukt restaurerede stald fra 1894
- 5 Vardevej 263 - smuk landbrugsbygning bygget i 1998

3

4

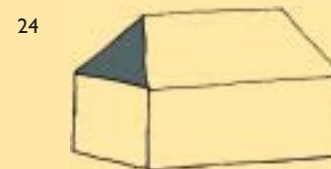
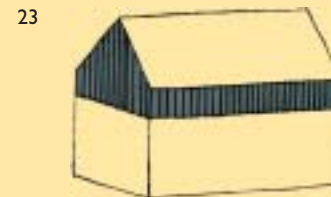
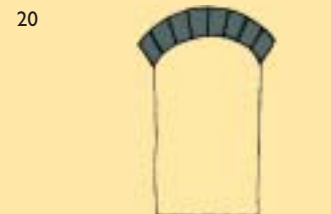
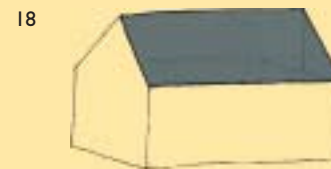
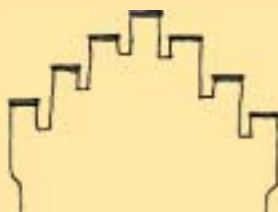
5

21

ORDLISTE

- 1 **Bulhus:** Hus bygget som bindingsværk men udelukkende i træ. I fagene var der indskudt bulplanker (træplanker) i stedet for murede tavler.
- 2 **Blokudskiftning:** Udskiftning hvor jorden inddeles i rektangulære stykker om landsbyen.
- 3 **Flunker:** Siderne på en kvist.
- 4 **Forde:** Sø eller fællesareal, som var et centralt element i mange tidlige landsbyer.
- 5 **Frontispice:** En gavllignende dekoration anbragt over en bygnings indgangsparti.
- 6 **Gesims:** Fremstående, vandret bygningselement som markerer overgangen imellem to bygningsdele. Ofte mellem mur og tag.
- 7 **Historicisme:** Stilart som blander flere historiske stilarter.
- 8 **Hjørnelisén:** Lisén som går omkring et hushjørne.
- 9 **Kanttakket gavl:** Retvinklet aftrappet gavl, særligt brugt i gotikken og renaissanceen.
- 10 **Kragetræer:** Kløvede træstykker, som er anbragt to og to over stråtagets mønning for at holde denne på plads.
- 11 **Lerklining:** Materiale brugt til udfyldning af tavler før man begyndte at bruge mursten. Lerklining bestod af ler blandet med grus og stykker af halmstrå som blev klasket op på en bund af flettet hassel og / eller pilegrene.
- 12 **Lisén:** En flad, kantet murpille uden base og kapitæl. Ofte kun brugt af dekorative årsager.
- 13 **Mønning:** En bane som lægges hen over ståtagets rygning for at tætte taget hvor bundterne mødes, i Vejle er mønningen ofte af rughalm.
- 14 **Pandplader:** Tagmateriale af galvaniserede jernplader.
- 15 **Pilaster:** En flad, kantet murpille med base og kapitæl. Ofte kun brugt af dekorative årsager.
- 16 **Renæssancen:** Stilart som tager afsæt i genoplivningen af antikens idealer. I Danmark ca. 1536-1650.
- 17 **Revledør:** Dør af træplanker sammenholdt at en tværgående træplanke, revlen.
- 18 **Sadeltag:** Trekanttag med en hældning på 40 - 60 grader.
- 19 **Stjerneudskiftning:** Udskiftning hvor jorden inddeles i trekantede arealer som stråler ud fra landsbyens centrum.
- 20 **Stik:** Konstruktivt element i murværket. Tjener til at aflaste murværket. Ofte over vindues- eller dørhuller.
- 21 **Tavler:** De murede, eller lerklinede felter imellem bindingsværket.
- 22 **Trekantfronton:** Frontispice med trekantafslutning.
- 23 **Trempel:** Overbygning på et hus, som giver et større loftsrum. Forekommer oftest på landbrugsbygninger, og er gerne træbeklædt.
- 24 **Valm:** Valmen opstår ved at taget er afskåret fra tagryggen over gavlen. Hvis halvdelen af gavltrekanter er afskåret er det en halvvalm. Skråner taget helt ned til muren er det en helvalm.
- 25 **Vælsk gavl:** En svunget / buet gavl inspireret af italiensk renaissancearkitektur. Gavlen er opdelt af vandrette, lodrette og svungne sandstensbånd.

LITTERATUR

Agro Arkitekturprisen, Landbrugets Rådgivningscenter, Udkærvej 15, 8200 Århus N

Arkitekten 5 2004, Arkitektens Forlag

Bevaringsværdige gårdejendomme -nye anvendelsesformer, www.bondegaarde.dk

Ebbe Keld Pedersen: Gårdens Bygninger, Fredede landbrugsbygningers brug og bevaring, 2003, www.gaardensbygninger.dk

Kulturarvstyrelsen, Information om bygningsbevaring, www.kuas.dk/bygninger

Landhuset: byggeskik og egnspræg, Gyldendal 1975

Skov- og Naturstyrelsen, Information om bygningsbevaring, www.skovognatur.dk

Vejle Kommuneatlas, Byer og bygninger 2000, www.vejle-kommuneatlas.dk

Vejles Historie, bd. 1-4, Vejle 1997-2002

Vejle Byhistoriske Arkiv & Stadsarkiv, Enghavevej 2, 7100 Vejle, Telefon 7644 4000, Vejle Kommune: www.vejlestadarkiv.dk

NYTTIGE ADRESSER

Teknisk Forvaltning, Kirketorvet 22, 7100 Vejle, Telefon 7644 4000, Vejle Kommune: www.vejle.dk

www.bondegaarde.dk, Fonden Realdania, Nicolai Eigtvedsgade 28, 1402 Kbh K

www.lr.dk, Landbrugets Rådgivningscenter, Udkærvej 15, 8200 Århus N

www.raadvad.dk, Bygningskulturelt råd, Borgergade 111, 1022 Kbh K

www.bevardithus.dk

I bøgerne og på hjemmesiderne kan du finde oplysninger om byggeskik og råd og løsninger vedrørende vedligeholdelse og ombygningA

¹ *Johannebjergvej 18 - det oprindelige stuehus er bygget i 1860. Da det ikke var tidssvarende byggede man i 1912 et nyt stuehus, men bevarede det gamle hus som en del af anlægget*

² *Knabberupvej 60*

1 Højløkkevej 90

2 Knabberupvej 60

3 Johannebjergvej 18

4 Højenvej 34

vejle
KOMMUNE

Teknisk Forvaltning